

Ivan Šestak i Barbara Ćuk (ur.), *Filozofsko-teološki i pastoralni doprinosi biskupa Mije Škvorca, Zbornik radova znanstvenog skupa održanoga u Zagrebu 22. studenoga 2019.* (Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, 2020), 355 pp.

Na Fakultetu filozofije i religijskih znanosti Sveučilišta u Zagrebu održan je 22. studenoga 2019. znanstveni skup *Biskup Mijo Škvorc (1919. – 1989.). Uz 100. obljetnicu rođenja i 20. obljetnicu smrti*. Skup su zajedno s Fakultetom filozofije i religijskih znanosti organizirali Sekcija za kršćansku filozofiju Hrvatskog filozofskog društva, Zagrebačka nadbiskupija i Bjelovarsko-križevačka biskupija. Na skupu je sudjelovalo devetnaest izlagača sa sedamnaest izlaganja. Godinu dana kasnije ta izlaganja su, zajedno s pozdravnom riječi dekana Fakulteta filozofije i religijskih znanosti prof. dr. sc. Ivana Kopreka i programom skupa, objavljeni u ovom zborniku.

Mijo Škvorc (1919–1989) bio je hrvatski svećenik, isusovac, pomoćni biskup, teolog, filozof, profesor i pjesnik. Ova njegova svestranost odražava se i u izlaganjima koja su nastojala obuhvatiti što više aspekata njegovog života i rada. Pet izlaganja posvećena su mu kao filozofu: »Rukopis *Povijest filozofije* Mije Škvorca« Ivana Šestaka i Barbare Ćuk, »Škvorc o smrti« Ante Mišića, »Škvorčeve misli o savjesti« Ivana Kopreka, »Filozofija i vjera u misli Mije Škvorca« Nikole Stankovića i »Mijo Škvorc o ateizmu« Ane Grgić.

U izlaganju »Rukopis *Povijest filozofije* Mije Škvorca« Ivan Šestak i Barbara Ćuk govore o Škvorčevom neobjavljenom rukopisu *Povijest filozofije*. Od 1951. do 1970. godine Škvorc je predavao predmet *Povijest filozofije* na Filozofsko-teološkom institutu Družbe Isusove u Zagrebu. Istoimeni rukopis nastao je u razdoblju od nekoliko godina usporedo s predavanjima i služio je kao njihova podloga i studentski priručnik. Sadržajno Škvorčev rukopis bitno se ne razlikuje od ostalih skolastičkih povijesti filozofije. U njemu je riječ samo o onim filozofima koji su se bavili teološki bitnim temama kao sloboda volje, besmrtnost duše, moral i dr. Škvorcu su izvori bili povijesti filozofije katoličkih teologa i filozofa koji su za svoje razdoblje bili standardni, a od povijesnih pregleda hrvatskih filozofa rabio je *Povijest filozofije* Alberta Bazale i *Filozofija renesanse* Vladimira Filipovića. Strukturno rukopis je podijeljen u četiri

povijesne cjeline koje odgovaraju četiri semestra koliko je trajalo izvođenje predmeta. To su »Grčko-poganska filozofija«, »Filozofija srednjeg vijeka«, »Filozofija novog vijeka« i »Povijest filozofije XX. vijeka«. Škvorc u rukopisu piše i o svojem shvaćanju povijesti filozofije i njene metode. Za Škvorca povijest filozofije nije puko kronološko zapisivanje filozofa i objašnjavanje njihovih ideja, nego i njihovo vrednovanje s obzirom na to koliko su svojim idejama bili blizu istine. Filozof i povjesničar filozofije imaju isti cilj, doći do istine, koji pokušavaju postići različitim načinima. Škvorc spominje četiri metode koje koristi povjesničar filozofije: biografska metoda kojom se ispituje život filozofa, u što spada razvoj njegove misli i njen utjecaj, doksografska metoda kojom se priprema materija da se o njoj može izreći završan sud, monografska metoda kojom se neko specifično filozofsko pitanje dublje istražuje tako da se prati njegov razvoj kroz nekoliko razdoblja i filozofa te pragmatično-filozofska metoda koja sve svodi na zakone koji upravljaju razvojem ljudske misli.

Anto Mišić u izlaganju »Škvorc o smrti« govori o Škvorčevim promišljanjima o smrti u njegovim neobjavljenim tekstovima posvećenima toj temi bez detaljnije analize njihovog sadržaja. Jedino Škvorčevo objavljeno promišljanje o smrti dva su poglavlja njegovog najvažnijeg djela *Vjera i nevjera*. Njegov neobjavljeni tekst »Susret sa smrću: neke crte općega plana« otkriva da je planirao napisati knjigu o smrti koja se pored ostaloga trebala baviti pitanjima kao »Postoji li smrt kao rješenje?« i »Ima li smrt koja nije poraz?«. Pored toga tu se nalaze i njegove zbirke misli, aforizama, citata iz filozofije, književnosti i teologije te narodnih poslovice na temu smrti. Posebnu pozornost Mišić vraća na jednu podskupinu tih tekstova gdje Škvorc daje svoje najzanimljivije misli o smrti. U tekstu o smrti Škvorc kaže da o njoj čovjek ne može ništa saznati jer nitko nakon smrti nije ponovno oživio pa da svoje iskustvo može podijeliti, ali to žive ne sprečava da o njoj neprestano razmišljaju i postavljaju mnoga pitanja. U drugom tekstu kaže da su smrt i život duboko povezani. Svi koji žive moraju jednoga dana umrijeti. Smrt je prirodna pojava koja je duboko zapisana u prirodi živih bića i od nje se ne može pobjeći. Posebnost čovjeka među živim bićima je da svoju smrtnost spoznaje što je i njegova tragika. Škvorc objašnjava da strah koji izaziva smrt najveći je strah jer ne gubimo samo što imamo kao našu obitelj i prijatelje nego i same sebe. Strah od smrti ne bi bio tako jak kada bismo se nakon smrti susreli s drugim ljudima. Ljudi se na mnoge načine bore protiv tog straha, uključujući i vjerom koja im daje jamstva o životu nakon smrti. Jedan tekst Škvorc posvećuje vrstama i stupnjevima smrti. Svi se jednako rađamo, ali različito umiremo. Neki umru kao djeca, a neki kao odrasli. Smrt može biti prirodna, neprirodna, mirna, naprasna, bolna i bezbolna, očekivana i neočekivana itd. Drugi tekst posvećuje tome kako se materijalisti i agnosticci

postavljaju prema smrti. Materijalisti smrt tumače kao prirodan i ovozeman fenomen. Neki na nju ne misle, dok drugi od nje bježe u užitke ili priznaju da ne žele razmišljati o njoj. Neki na smrt gledaju kao na nestanak koji je koristan za ljudsku vrstu i prirodu, dok drugi kao Heidegger i Sartre pokušaju pronaći u smrti smisao ili besmisao opstanka opisujući ju kao odrednicu života te izvor brige i tjeskobe. Agnostici razmišljanje o smrti ostavljaju po strani što je više moguće. Za njih smrt je često nezanimljiva i velika nepoznanica. Škvorc u svojim tekstovima daje kršćansku perspektivu o smrti. Preko Krista smrt dobiva otkupiteljsko, soteriološko i eshatološko značenje. Preko nje nam se Bog približava i javlja. Smrt nas uči da zazivamo Isusovo milosrđe, Marijinu zaštitu i da ljubimo onaj pravi život koji je neprolazan i jači od smrti.

Ivan Koprek u izlaganju »Škvorčeve misli o savjesti« uzima pod povećalo Škvorčeva dva vrlo slična neobjavljena teksta o savjesti. U njima svoja promišljanja o savjesti dijeli na četiri cjeline. U prvoj cjelini analizira doživljaj savjesti, pojašnjava i tumači naziv savjesti te opisuje stanja savjesti. Služeći se uredbom Drugog vatikanskog koncila *Radost i nada*, savjest Škvorc definira kao unutarnji glas čovjeka koji ga poziva da čini dobro i izbjegava zlo. U njoj se otkriva moralni zakon koji je Bog upisao u ljudska srca. Osobni doživljaj savjesti najbolje je, po mišljenju Škvorca, opisao katolički svećenik i teolog Aleš Ušeničnik kao čovjekovog stalnog pratitelja. Kao prvi opis savjesti Škvorc označava sukob u Kajinu. Do Jude Biblija opisuje doživljaj savjesti preko grešnika i pravednika. Opise su davali i grčki dramatičari, Dostojevski i Nietzsche, ali Škvorc smatra da ju je najbolje opisao Ušeničnik kao tajanstveni glas koji čovjeku govori što smije a što ne smije, pri čemu on osjeća zadovoljstvo ako ga slijedi a krivicu i kajanje ako ga ne slijedi. U drugoj cjelini bavi se ontologijom savjesti. Spominje pogrešna i ispravna shvaćanja savjesti. Pogrešna su shvaćanja materijalističko koje ne priznaje granicu između čovjeka i životinje te savjest tumači kao dresiranje čovjeka navikama, običajima, strahovima i uvjetovanim refleksima, sociološko koje svijest tumači kao naučeno ponašanje stečeno odgojem, poticajima, prijetnjama i zakonima koje vrši društvo nad pojedincem, shvaćanje Constantina von Monakowa prema kojem je savjest upravitelj koji sve biološke datosti i sadržaje vodi prema životnomu optimumu, psihoanalitičko shvaćanje prema kojemu je savjest sistem uvjetnih refleksa što ga stvara odgoj, Kantovo shvaćanje i Heideggerovo shvaćanje po kojemu je savjest zov brige i tjeskobe. Ispravno je shvaćanje savjesti egzistencijalni personalizam po kojem savjest i čovjek čine cjelinu zvanu osoba, a zadaća savjesti je biti stražar u području dobra i zla te čuvati osobu. Treća cjelina je deontologija savjesti tj. otkuda obvezna snaga savjesti. Škvorc komentira da je savjest uvijek prisutna, ali nije uvijek jasna. Navodi samo temeljne činjenice

putem kojih se može razaznati kada ju treba a kada ne treba slušati. Dobra je savjest ispravna i sukladna s Božjim zakonom i s čovjekovim probicima. Čovjek ima pravo i obvezu na ispravnu savjest. Savjest je neispravna, neautentična i neljudska kada navodi čovjeka da donosi odluke površno, nerazborito, kada se radi zlobno i lukavo da izigramo druge ljude. Savjest je neistinita ako nije u skladu s onim što Bog traži od čovjeka. Onda je u zabludi. A dok čovjek ima takvu savjest i može se riješiti zablude, mora po njoj djelovati dok zabludu ne riješi. Savjest treba slijediti jedino onda kada je sigurna da je nešto dobro ili da je nešto zlo. Savjest koja dvoji nedopustiva je jer nas izlaže pogibelji da počinimo grijeh. Ovu cjelinu Škvorc zaključuje kazavši da će dobar čovjek i dobar kršćanin ustrajno moliti da mu savjest bude dovoljno jasna, istinita, sigurna i budna. Četvrta i zadnja cjelina posvećena je odgoju savjesti gdje Škvorc predlaže nekoliko savjeta jer neki ljudi svoju savjest priguše ili ju zapostave. Prvo, čovjek treba nastojati spoznati prave vrijednosti jer tek tada naša savjest osjeća da je na dobrom putu. Drugo, čovjek mora svoju savjest držati budnom da ne zapadne u lažan mir. Treće, savjest se pomlađuje povjerenjem u nju i samoispitivanjem. Uz to, Škvorc ističe da je za pravilan odgoj savjesti potrebno imati i zdravu moralnu atmosferu u obitelji kao i prijatelje koji su vrlo često dobri savjetnici i duhovne vođe. Zaključno, Škvorc ističe i pozitivan utjecaj vjere na ljudsku savjest. Ona mu otvara nadnaravni svijet i daje nam moralne uzore i pomoćnike. To su Božja majka, Krist i sveci.

U izlaganju »Odnos filozofije i vjere Mije Škvorca« Nikola Stanković pojašnjava Škvorčevu poziciju filozofije i filozofa spram kršćanske teologije i vjere. Filozofija prema Škvorcu u potpunosti je neovisna od teologije i nije joj sluškinja. Filozofija je samostalna znanost koja ne posuđuje metode i pravila drugih znanosti i kroz povijest pronalazi svoj smisao. Filozofija igra sudbonosnu ulogu za čovječanstvo, a to je traženje smisla i istine koji ne pripadaju samo nekima nego svima. Ona je dijaloška jer se do dubljih uvida može doći samo u zajedništvu. A kada se približimo istini, obuzima nas radost. A upravo je radost, kaže Škvorc, ona sila koja nas potiče da nastavimo u potrazi za istinom jer ako već posjedujemo toliku čežnju za njom, ona ne može biti u potpunosti skrivena. Glede filozofa, istinski je filozof onaj koji je ponizan, koji podlaže svoju volju istini. Nijedna misao nije toliko duboka i široka kao ona koja je istinita. I u toj otvorenosti prema istini, moguće je da će se čovjeku Netko tj. Bog javiti i objaviti mu nešto sudbonosno. Ali postoje i filozofi koji su se odmah opredijelili za stav da je nemoguće spoznati Boga. Takvi su se filozofi po Škvorcu unaprijed zatvorili prema osobnom temelju bitka i prihvatili nužnost s kojom se ne može uspostaviti dijalog. Na osnovi toga filozofije ili filozofske struje mogu se podijeliti po tome jesu li otvorene prema vjeri ili nisu. To je

fundamentalna opcija za koju se čovjek kao mislitelj svjesno ili polusvjesno odlučuje i sve ostalo prema njoj prosuđuje mogućim ili nemogućim. Kao filozofi koji su zatvoreni prema vjeri pokazuju se grčki mehanicisti i sofisti. Prvi su materijalisti, a drugi isključuju mogućnost susreta s Bogom. U tu skupinu spadaju i epikurejci koji se bogovima u načelu ne protive, ali su ostali u hedonizmu te skeptici kojima je draža sumnja nego provjera. Razdoblje renesansne filozofije gdje se uzdizala grčka filozofija također nije bilo filozofsko razdoblje okrenuto prema vjeri. Ovakva filozofija negativno nastrojena prema vjeri ima i oblike u novovjekovnoj filozofiji: engleski empirizam, francusko i njemačko prosvjetiteljstvo te njemački idealizam. Mislioce tih škola toliko je zaokupio čovjek, da im se promišljanje okrenulo prema ovozemnom. Kasnije su se na njihovom tragu pojavili Schopenhauer, Hartmann, pozitivizam, dijalektički materijalizam i Nietzsche. U filozofe koji su bili otvoreni prema vjeri Škvorc ubraja Platona, Aristotela, stoike, neoplatonovske filozofe, srednjovjekovne skolastike te Kierkegaarda. Škvorc govori i o odnosu filozofa prema istini. Razlikuje četiri vrste filozofa. Prvi traže istinu cijelom svojom dušom. Ali, kako je filozofija nastojanje prema istini, onda je očekivano da se čovjek može naći u zabludi ili nepotpunosti glede cjelovite spoznaje, što pokazuje dosadašnja povijest filozofije. Zbog toga postoji druga vrsta filozofa koji su skloni zbunjenosti zbog zlobnih zabluda. Ne usude se ići dalje od činjenica, nego ostaju pri tomu i u to ne sumnjaju. Treća vrsta su filozofi varalice i iluzionisti koji žele ispasti znalci, a nisu. Idu protiv vlastitoga znanja, smatrajući da će više postići iluzijama nego čvrstim spoznajama. Na kraju su nazovi filozofi koji proizvode svoje rušilačke mašte prikazuju znanjem. Takvi zloporabljuju ime filozofa. U takve filozofe spadaju oni koji su opravdavali totalitarizme 20. stoljeća.

Ana Grgić u izlaganju »Mijo Škvorc o ateizmu« analizira Škvorčeve objavljene i neobjavljene tekstove o fenomenu ateizma, o njegovom nastanku i kako se kršćani trebaju ophoditi s ateistima. Argumentira, pozivajući se na godine nastanka neobjavljenih tekstova, da se ateizmom Škvorc počeo baviti nakon što je Rimokatolička crkva utvrdila službeni stav o ateizmu na Drugom vatikanskom saboru. Kao dodatnu potvrdu spominje da je Škvorc bio član Rimske komisije za dijalog s nevjernicima. Škvorc svoja razmišljanja o nastanku ateizma daje kao reakciju na misli o ateizmu teologa i svećenika Giulija Girardija, glavnog urednika djela *L'Ateismo Contemporaneo*, opsežnog dijela o ateizmu objavljenog u četiri sveska u razdoblju od 1967. do 1969. godine, a koje je u Škvorčevom fokusu. Girardiju prigovara da nije spomenuo sociološke i psihološke čimbenike koje utječu na odluku čovjeka da bude ateist. Kao sociološke čimbenike Škvorc identificira raspadanje nuklearne obitelji, gradski život i prebrzi ritam života koji ne dopušta da se ima vrijeme za dublja razmišljanja, a kao psihološke

nedostatak vjerskog iskustva koji se nadomještava zaljublivanjem u vlastita postignuća ili preusmjerenje povjerenja u ljude u novac, poistovjećivanje svetoga s magijskim i uvjerenje da je Bog prijetnja ljudskoj veličini. Škvorc ističe da ti čimbenici nisu glavni razlozi nečijeg ateizma, nego su to oholost ili zatvorenost vlastite pameti, volje i srca prema Bogu i pogrešno tumačenje prvog uzroka. Ti razlozi proistječu iz pogrešnog shvaćanja materije zbog kojeg se ljudskim razum okrenuo sebi, a kada se on okrene sebi, završava u ateizmu. Za pogrešno shvaćanje materije krivi antičke Grke koji su nejasno razlikovali materiju i duh i time su omogućili interpretacije materijalizma koje ne trebaju providno vođenje nekog tutora. I u filozofiji započelo je afirmiranje materije kao samodostatne i vječne i kao jedina stvarnost koja stoji iza svih promjena. Bog koji nije materijalan ne postoji. Vezano uz ateistički materijalizam došlo je do nastanka novog smisla čovjeka da se služi vlastitim razumom s obzirom na to da ne postoji neki vodič. Škvorc izdvaja marksizam i egzistencijalizam kao vrhunac te antropocentrične intelektualne tradicije. Za marksizam kaže da je najveća praksa nevjere u ljudskoj povijesti jer umjesto religije stavlja antropologiju, a umjesto Boga čovjeka, a za egzistencijalizam da filozofiju »mene« stavlja ispred filozofije svijeta. Čovjeka egzistencijalizam razmatra kao samozanimljivost i samoodgovornost i tematizira stanje između onoga što osoba jest i nije, a što želi postati bez uzimanja u obzir Boga. Kršćanin, ako želi preobratiti ateista, mora s njim voditi dijalog. Dijalogom se u čovjeka izaziva metafizička vatra i odvraća ga se od dosade izazvane prepuštenošću samome sebi koja vodi u ateizam. Tema dijaloga čovjek je sam. Polako i taktički, kršćanin dijalogom s čovjekom ateistom pokazuje da u svakom čovjeku postoji sjeme religioznosti te da postoji punina koja može ispuniti njegovu prazninu.

Ime Mije Škvorca široj je filozofskoj publici najviše poznato po polemiziranju s marksističkim filozofom Brankom Bošnjakom na javnoj tribini »5 minuta poslije 8« održanoj u zagrebačkom Studentskom centru 28. ožujka 1969. godine koje je te iste godine objavljeno kao knjiga *Marksist i kršćanin*.

Zbornik radova o Miji Škvorcu šarolik je i iscrpan. Svatko tko želi bolje upoznati neki aspekt njegovog misaonog rada pronaći će u ovom zborniku nešto korisno u njemu. Oni koji žele upoznati Škvorca kao filozofa osobito će profitirati ne samo zato što je čak pet radova u zborniku posvećeno njemu kao filozofu, nego i zato što ti radovi pokazuju da je Škvorc bio filozof velike erudicije i kvalitete, nipošto niže pozicioniran od filozofa čisto sekularnog usmjerenja kao što je to i pokazao u dijalogu s filozofom Brankom Bošnjakom.